

офіційного опонента, доктора юридичних наук Гараджаєва Джейхуна Ясін огли на дисертацію Дарміна Михайла Олександровича на тему «Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та в зарубіжних країнах: конституційно-правове дослідження», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження Дарміна Михайла Олександровича на тему «Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та в зарубіжних країнах: конституційно-правове дослідження» присвячене проблемам, актуальним як з точки зору конституційно-правової теорії, так і практики розбудови демократичної правової держави.

По-перше, навіть за умови воєнного стану в Україні значна увага приділяється виконанню рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Про це свідчить те, що у жовтні 2022 року було прийнято 2 закони, спрямованих на реалізацію заходів загального характеру, про які йшлося у низці рішень ЄСПЛ. Однак, досвід зарубіжних країн переконує: таким «точковим» діям бракує ефективності, а отже - пропозиції М.О. Дарміна можуть стати у нагоді при плануванні заходів чергового етапу реалізації заходів загального характеру, на необхідності яких наголошує ЄСПЛ.

По-друге, М.О. Дармін застосував аксіологічний підхід для свого дослідження. Такий підхід є інноваційним та креативним, він збагачує не тільки науку конституційного і муніципального права зокрема, але й юридичну науку у цілому. В українській юридичній науці цей підхід ще не використовувався у контексті конституційних досліджень проблем виконання рішень ЄСПЛ.

По-третє, виконання рішень ЄСПЛ в Україні відбувається постійно, а отже – це питання потребує постійної уваги.

У дисертаційному дослідженні автор цілком вірно підкреслює, що «У документах органів Ради Європи все частіше наголошується на тому, що виконання постанов (рішень) Європейського суду з прав людини стає все більш проблематичним для держав-учасниць. Органи Ради Європи знаходяться у постійному пошуку шляхів покращення ситуації. Держави-учасниці Ради Європи, у тому числі Україна, не мають залишатися осторонь цих процесів» (стор. 18).

Автор обрав об'єктом своєї роботи виконання рішень (постанов) Європейського суду з прав людини в Україні, Азербайджанській Республіці та Французькій Республіці, а предметом - виконання рішень (постанов) Європейського суду з прав людини в Україні та в зарубіжних країнах: конституційно-правове дослідження. На підставі цього визначено, що метою роботи є проведення конституційно-порівняльного дослідження виконання рішень ЄСПЛ в Україні та в обраних країнах-членах Ради Європи для формулювання пропозицій з подальшого удосконалення конституційного законодавства України з цього питання.

З урахуванням об'єкту і предмету дослідження для досягнення його мети, автором сформульовано 7 завдань, які й обумовили структуру роботи та надали можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для науки і практики конституційного і муніципального права.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх новизна. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні, є аргументованими. Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, що деталізується конкретними завданнями, сформульованими автором. Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження, дозволяє здійснити теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке сформулював автор.

Структура дисертації, яка характеризується цілісністю й логічною послідовністю, свідчить про системність представленого дослідження.

Окремо слід зупинитись і на змісті дисертаційної роботи, в якій автор послідовно і обґрунтовано розкрив предмет дисертаційного дослідження. Автором грамотно викладено зміст анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна одержаних результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

Змістовно дисертаційне дослідження складається із двох блоків питань, які відображені у ньому. Це питання теоретично-практичного характеру, які зараз актуальні для України у контексті виконання рішень ЄСПЛ (Розділ 1), та порівняльного характеру (Розділ 2).

У першому розділі автор проаналізував доктринальні та нормативні основи виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

У першому підрозділі здійснено аналіз стану дослідженості проблем конституційного регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини. Огляд літератури є доволі повним, особливо з урахуванням того, що на монографічному рівні це питання поки що не досліджувалось.

Підрозділ 1.2. «Регламентація регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини у конституційному законодавстві України: загальні положення» є внеском у подальше дослідження можливості порівняності досвіду виконання постанов ЄСПЛ в Україні з Азербайджанською Республікою та з Французькою Республікою. У ньому окреслено «вихідні положення» дослідження.

Завершує Розділ 1 підрозділ 1.3. «Регламентація регулювання виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні: спеціальні положення». У цьому підрозділі автор звертається до деталізації нормативних положень законодавства України, викладених у підрозділі 1.2.,

акцентуючи увагу на проблемних питаннях та на тих питаннях, нормативна регламентація яких потребує подальшого вдосконалення.

Розділ 2 за своїм змістом присвячений такому питанню, як зарубіжний досвід конституційної регламентації виконання рішень європейського суду з прав людини. При цьому автор звертає увагу на характеристику досвіду Азербайджанської Республіки (підрозділ 2.1) та Французької Республіки (підрозділ 2.2). При цьому в кожному підрозділі наявні матеріали також і з українського досвіду.

Так, у підрозділі 2.1 досліджується конституційна регламентація виконання постанов ЄСПЛ в Азербайджанській Республіці. Автор ґрунтовно підійшов до цього питання, зокрема він приділив увагу термінології наукових досліджень питання виконання рішень ЄСПЛ в Азербайджанській Республіці. У підрозділі 2.1. абсолютно точно констатовано, що – як і в українській юридичній літературі та в українському законодавстві – в азербайджанській юридичній літературі та в азербайджанському законодавстві застосовується поняття «рішення» для позначення як рішень ЄСПЛ, так і постанов ЄСПЛ. Це викликає низку проблем, у першу чергу – дослідженням та законодавству бракує точності. А зарубіжні автори, ймовірно, мають проблеми з встановленням точного значення правових та / або доктринальних положень.

Автором справедливо узагальнено та зазначено, що досвід Азербайджанської Республіки щодо конституційного регулювання виконання постанов ЄСПЛ представляє інтерес для України тому, що: а) як колишня союзна республіка СРСР, Азербайджан має спільне історичне минуле з Україною; б) Азербайджанська Республіка – як і Україна – має низку доволі істотних проблем з виконанням постанов ЄСПЛ, про що свідчать статистичні узагальнення, які здійснюються органами Ради Європи (з урахуванням різниці у кількості населення). Констатовано, що в українській конституційно-правовій літературі поки що відповідні порівняльні дослідження відсутні.

Підрозділ 2.2 присвячено основам конституційної регламентації виконання постанов ЄСПЛ у Французькій Республіці.

Позитивною є спроба автора у межах підрозділу 2.2 довести, що досвід Французької Республіки щодо конституційного регулювання виконання постанов ЄСПЛ представляє інтерес для України тому, що: а) країни мають схожу форму держави; б) Французька Республіка – це одна з небагатьох західноєвропейських країн, які тривалий час не ратифікувала Конвенцію 1950 року; в) Французька Республіка – член Європейського Союзу, а євроінтеграційні прагнення України є очевидними; г) у Керівництві найкращих практичних прикладів імплементації Рекомендацій CM/Rec (2008)2 Комітету Міністрів державам-членам з ефективного виконання постанов Суду країнами-учасницями Ради Європи досвід Французької Республіки згадується більше, ніж 20 разів (досвід України 2 рази).

В результаті на матеріалах досвіду Французької Республіки для України рекомендовано запозичити відповідний досвід та відносити до числа основних конституційних принципів, якими доцільно керуватися при виконанні постанов ЄСПЛ, принципи: а) субсидіарності (стосується того, як функціонує ЄСПЛ та того, як організована публічна влада на місцевому рівні, у т.ч., у контексті виконання постанов ЄСПЛ); б) пропорційності (застосовується при визначенні конституційного статусу людини і громадянина, а також при визначенні правового статусу органів публічної влади); в) поділу державної влади на три гілки (застосовується при визначенні правового статусу органів публічної влади); г) верховенства права (його зміст розуміється у повній відповідності з практикою ЄСПЛ та документами Венеційської комісії).

У висновках автором за результатами проведеного дослідження викладено найбільш важливі науково-теоретичні та практичні положення, які повно відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Додатки містять інформацію про апробацію результатів дисертаційного дослідження та публікації автора.

Вказане вище свідчить про те, що дисертаційна робота є комплексною науковою працею, що підготовлена автором самостійно, має завершений характер. У дисертації вирішено наукове завдання, що полягає в проведенні конституційно-порівняльного дослідження виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні та в зарубіжних країнах (на матеріалах Французької Республіки та Азербайджанської Республіки).

Вищезазначене свідчить про логічну послідовність дисертаційного дослідження, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Результатам дисертаційного дослідження притаманний належний рівень наукової новизни, при цьому положення з різним ступенем наукової новизни містяться в кожному з розділів дисертації.

Переходячи до оцінки новизни викладених у дисертації основних положень, а також висновків та пропозицій слід відзначити, що у дослідженні автором поставлено перед собою нерозроблені раніше задачі, розв'язання яких дозволило одержати нові наукові результати і виробити ряд пропозицій. Автором на основі опрацювання значного обсягу наукового та практичного матеріалу сформульовано низку висновків, які мають наукову новизну та належним чином обґрунтовані.

Зокрема, наукову та практичну новизну мають такі висновки та пропозиції, як:

- уперше сформульовано пропозицію про доцільність прийняття Закону України «Про виконання постанов Європейського суду з прав людини»;
- уперше обґрунтовано порівняність конституційного регулювання виконання постанов ЄСПЛ в Україні та у Французькій Республіці, а отже – можливість запозичення позитивного досвіду;

– удосконалено пропозицію уніфікувати тезаурус органів Ради Європи та Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» шляхом заміни поняття «рішення» на «постанови»;

– набула подальшого розвитку угруповання положень Конституції України 1996 року, які є важливими для виконання постанов (рішень) ЄСПЛ на національному рівні, на: а) положення, що стосуються співвідношення між національним та міжнародним правом, у тому числі виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною; б) положення, що стосуються захисту прав людини в Україні;

– набула подальшого розвитку теза щодо необхідності прийняття Закону України про нормативно-правові акти, про джерела права чи аналогічного, у якому будуть врегламентовані питання співвідношення міжнародного та національного права, важливі для виконання постанов (рішень) ЄСПЛ; інші.

Отримані під час написання дисертаційної роботи висновки є обґрунтованими, сформульовані положення базуються на вагомому емпіричному матеріалі. Опрацьована значна кількість наукових робіт з обраної теми, а також великий масив нормативно-правових джерел, що забезпечило високий науковий рівень даного дисертаційного дослідження.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх спрямованістю на розв'язання актуальних проблем конституційного і муніципального права України. Зокрема, вони можуть бути використані у науково-дослідній сфері – при подальших питань виконання рішень ЄСПЛ в Україні, в зарубіжних країнах, а також більш загальних проблем; у нормотворчій сфері – при подальшій розробці та вдосконаленні актів законодавства України, пов'язаних з імплементацією положень Конвенції 1950 року, а також у сфері прав людини; у правозастосовній сфері – при подальшому удосконаленні матеріальних та процесуальних норм щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні, при пошуку та застосуванні кращого зарубіжного досвіду виконання рішень ЄСПЛ в Україні; у навчальному

процесі – при підготовці підручників, інших навчальних та навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Права людини в Україні», «Міжнародне право», «Європейське право» тощо.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

У рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Як і будь-яке інше дисертаційне дослідження, робота містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань.

1. У роботі значна увага приділяється аналізу таких джерел права, як конституції та нормативно-правові акти загальнодержавного рівня. Але, автор майже не приділяє уваги аналізу таких джерел права, як судові прецеденти. Прецедентний характер постанов ЄСПЛ робить цікавим дослідження релевантних постанов ЄСПЛ – у разі їхньої наявності.

2. Автор приділяє значну увагу ціннісно-правовим питанням. У зв'язку з цим на захисті цікаво було б почути думку автора щодо того, чи є необхідність в українській юридичній науці виокремлювати конституційну аксіологію як вид правової аксіології.

3. Автор наводить у Розділі 1 деякі статистичні показники, які наочно свідчать про актуальність обраної теми дослідження. Крім того, ці статистичні показники також цілком доречно було застосовано для аргументації авторських тез. Однак, включення є «точковими» - і варто рекомендувати автору у подальших дослідженнях частіше звертатися до

статистичного методу. Тим більше, що органи Ради Європи регулярно оновлюють статистичні показники щодо виконання постанов ЄСПЛ – як загальні, так і окремо по Україні та кожній країні.

4. Автор згадує про питання залучення громадськості до виконання постанов ЄСПЛ. Враховуючи тему дослідження, доцільно було б зупинитися на цьому питанні детальніше, однак, цього зроблено не було.

5. Враховуючи, що дослідження є компаративним та має доктринально-праксеологічний характер, доречно поставити питання – чи не виникало у автора бажання запропонувати власне визначення поняття «рішення ЄСПЛ» та «постанова ЄСПЛ»?

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними та рекомендаційними і в цілому не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Усі висновки, узагальнення, припущення, пропозиції, положення новизни, що виносяться на захист, і висновки, зроблені в цій дисертації, сформульовані автором самостійно, апробовані й опубліковані одноособово.

Повнота викладу результатів дисертації. Опубліковані автором наукові праці повністю репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 7 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, зокрема в одній статті в періодичному науковому виданні держави, яке входить до Організації економічного співробітництва і розвитку та Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, у 3 наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, а також у 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Дисертація виконана з дотриманням вимог сучасного українського ділового мовлення.

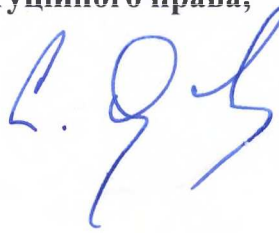
Загальний висновок. На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертаційна робота на тему «Виконання рішень Європейського суду з прав

людини в Україні та в зарубіжних країнах: конституційно-правове дослідження» відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44, а її автор – Дармін Михайло Олександрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент,

Професор кафедри конституційного права,

д.ю.н., доцент

Дж. Гараджаєв

